

УЙ ХЎЖАЛИКЛАРИ МОЛИЯСИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ ВА УНИ
ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

А.Я.Юлдашев

и.ф.н., доц.

Э.С.Жураев

ўқит.

Наманган муҳандислик-журилик институти

Аннотация: Бозор иқтисодиёти шароитида уй хўжалиги миллий иқтисодиётда етакчи ўринлардан бирини эгаллайди. Уй хўжалигини хўжалик юртишининг мустақил иқтисодий ва молиявий бирлиги сифатида ажралиши қуйидагилар асосида амалга оширилиши лозим: биргаликда (бир жойда) яшаш; умумий бюджетнинг мавжудлиги; иқтисодий қарорларни биргаликда қабул қилиши.

Аннотация: В рыночной экономике домашние хозяйства занимают одно из ведущих мест в национальной экономике. Разделение домохозяйств как отдельной экономической и финансовой единицы должно основываться на: совместном проживании; наличие общего бюджета; принятие экономических решений.

Abstract: In the market economy, households occupy one of the leading positions in the national economy. The separation of households as a separate economic and financial unit must be based on: living together; the existence of a general budget; economic decision-making.

Уй хўжалигида ҳар ойи қанча даромад олиши ва харажатларни балансини тузиб чиқади. Уй хўжаликлари молияси ҳар бир давлат молия тизимининг ажралмас таркибий қисми (дементи) ҳисобланади. Бозор муносабатлари тизимида уй хўжаликларининг молиявий аҳамияти унинг иқтисодий жиҳатдан нимага мўлжалланганлиги билан белгиланади. Бир томондан, уй хўжаликчиси ишлаб чиқариш омилларининг (меҳнат, ер, капитал, тадбиркорлик қобилияти ва бошқаларнинг) хусусий эгалари ҳисобланади ва худди шу асосда ўзларининг даромадлар манбалари ва молиявий тушилмаларини шакллантиради. Бошқа бир томондан эса, уй хўжаликлари иқтисодиётда товарлар ва хизматлами истеъмол қилувчилар сифатида майдонга чиқади ва демак, бозор талабини белгилаб (аниқлаб) беради. Бир вақтнинг ўзида, уй хўжаликлари жамият ялпи даромадининг бир қисмини жамғаради, реал ва молиявий активларни сотиб олиш орқали молиявий резервларни яратишда иштирок этади, солиқ тўловлари орқали эса давлатнинг марказлаштирилган молиявий фондларини шакллантиришда катта (муҳим) рол ўйнайди.

Юқоридагиларни инобатга олган ҳолда таъкидлаш жоизки, уй хўжалигининг иқтисодий жиҳатдан аниқлилигини (аниқланишини) белгилашда оилавий алоқалар асосий омил бўлаолмайди. Бунинг устига, уй хўжалигининг миқдорий таркиби ҳам ўзига хос бўлган хусусиятларга эга. Бу хусусиятлар, энг аввало, шу билан белгиланадики, биргаликда яшаётган ва умумий хўжаликни юритаётган шахслар

(кишилар) гуруҳи ҳам ва бир вақтнинг ўзида, ўзининг истеъмолини мустақил равишда таъминлаётган ягона бир шахс (киши) ҳам уй хўжалиги бўлиб ҳисобланиши мумкин.

Уй хўжаликлари молияси молия тизимининг муҳим элементи ҳисобланади. Иқтисодий категория сифатида у уй хўжаликларида истеъмол мақсадлари ва жамғариш учун пул маблағлари фондларини шакллантириш, уларни тақсимлаш ва фойдаланишга оид бўлган иқтисодий муносабатлар мажмуидан иборатдир. Ана шуни эътиборга олган ҳолда уй хўжаликлари молиясига қўйидагича таъриф бериш мумкин: уй хўжаликларида истеъмол мақсадлари ва жамғариш учун пул маблағлари фондларини шакллантириш, уларни тақсимлаш ва фойдаланишга тегишли (оид) бўлган иқтисодий (молиявий) муносабатлар мажмуига уй хўжаликлари молияси дейилади.

Иқтисодий фанларда ижтимоий-иқтисодий фаолиятнинг алоҳида олинган соҳасида бир хилда ва доимий равишда вужудга келадиган муносабатлар мустақил иқтисодий категориянинг мазмунини

Давлат ва уй хўжаликлари ўртасидаги молиявий муносабатлар ҳам тўғридан-тўғри (бевосита) ва қайтарма (яна орқага қайтарилувчи) алоқалар асосида қурилади (вужудга келади) ва улар бюджет ҳамда нобюджет фондларни шакллантириш ва улардан фойдаланишдаги муносабатларни ифодалайди. Уй хўжаликларининг даромадлари ва мол-мулклари солиққа тортилиш объекти сифатида майдонга чиқади ва демак, бюджет тизими даромадлар базасининг тузилмавий элементи ҳисобланади. Бир вақтнинг ўзида солиқлар, пенсия тизими, ижтимоий трансфертлар орқали давлат молиявий оқимларни уй хўжаликларининг турли гуруҳлари ўртасида қайта тақсимлайди. Уй хўжаликлари ва давлат ўртасидаги молиявий муносабатларни амалга ошириш жараёнида миллий даромаднинг иккиламчи қайта тақсимланиши содир бўлади. Бозор иқтисодиёти шароитида давлат уй хўжаликларига тегишли бўлган даромаднинг тақсимланиш жараёнига тўғридан-тўғри таъсир қилиш инструментларига эга эмас. Молиявий муносабатларнинг бу соҳаси давлат томонидан энг кам даражада регламентация қилинади. Бунинг сабаби шундаки, уй хўжаликлари пул фондларини шакллантиришнинг зарурлиги, усули ва мақсади тўғрисида, уларни сарфлашнинг ўлчами ва вақти хусусида қарорлар қабул қилишда мустақилдир. Шу билан биргаликда давлат уй хўжаликларига тегишли бўлган даромад ва якуний (охирги) истеъмолнинг ўлчамига (кўламига) таъсир этиши мумкин. Бу нарса, жумладан, қуйидагилар орқали амалга оширилиши мумкин: солиқ орқали тартибга солиш (тартиблаш); меҳнат ҳақини тўлаш ставкаларини ўрнатиш (белгилаш); биринчи даражали зарурий маҳсулотлар баҳоларини тартибга солиш (тартиблаш); имтиёзлар тизими; соғлиқни сақлаш ва маорифни бюджетдан молиялаштириш орқали ижтимоий таъминотни ривожлантириш ва бошқалар.

Уй хўжаликларининг ўзлари ўртасидаги (уй хўжаликлариаро) молиявий муносабатлар уй хўжаликлари секторининг ичида молиявий ресурсларнинг ҳаракатланиши жараёнида вужудга келадиган муносабатлар сифатида қаралади. Бу ерда ушбу жараён ҳамма вақт ҳам ойдинлашмаган ва кучсиз тартибга солинувчи

ҳисобланади. Молиянинг бу соҳасига, жумладан, қуйидагиларни киритиш мумкин: фермер хўжалиklarининг ҳамкорликдаги мақсадли фондлари; истеъмол кооперациясига хизмат кўрсатувчи фондлар; уй хўжалиklари ўртасидаги норасмий кредит муносабатлари; уй хўжалиklари сектори доирасида (чегарасида) ҳамкорликдаги пул фондларини шакллантириш ва улардан фойдаланиш хусусидаги бошқа муносабатлар.

Уй хўжалиklarининг молиявий институтлар билан ўзаро алоқалари молиявий муносабатларнинг алоҳида гуруҳини ифодалайди. Уларнинг кредит муассасалари билан муносабатлари уй хўжалиги бюджети дефитситини тўлдириш (истеъмол кредити воситасида, ёрдамида), бўш турган пул маблағларини банк ҳисоб варақларида жойлаштириш ёки уларни сақлаш ва жамғариш мақсадида бошқа молиявий активларга қўйиш орқали намоён бўлади. Уй хўжалиklarининг суғурта компаниялари билан бўладиган муносабатлари эса турли кўринишдаги суғурта фондларини шакллантириш ва улардан фойдаланиш жараёнида намоён бўлади.

Уй хўжалиklари молиясининг бу функциялари ўзаро боғланган ва бир-бирини доимий равишда тўлдириб туради. Бир вақтнинг ўзида, маълум маънода ва маълум даражада улар ўзларининг намоён бўлишига қараб молиянинг умумий функцияларидан бироз фарқланиши ҳам мумкин.

Маълумки, уй хўжалиklarининг молияси тақсимлаш жараёнини охириги босқичгача, яъни аниқ индивидгача ёки уй хўжалигининг ҳар бир аъзосигача етказилади. Уй хўжалиklари молияси тақсимлаш функциясини амалга оширилиши аҳоли ҳаётий маблағлари фондини шакллантиришни тақоза этади, инсонни тақрор ишлаб чиқариш учун иқтисодий (молиявий) асос яратади.

Маълумки, уй хўжалиklarининг иштирокчилари қаторига балоғат ёшига етмаганлар ёки етган бўлса-да, турли сабабларга кўра ишламаётган оила аъзолари ҳам қиради. Уй хўжалиklarининг ҳиссасига тўғри келган миллий даромаднинг бир қисми уй хўжалиklари молиясининг тақсимлаш функцияси доирасида унинг барча иштирокчилари ўртасида у ёки бу нисбатларда (пропорцияларда) тақсимланади. Уй хўжалиklarининг молияси тақсимлаш функциясини бажара бориб, ҳар бир шахсни (кишини) унинг ҳаётийлиги учун керак бўлган ресурслар билан таъминлаб, охир оқибатда, ишчи кучи тақрор ишлаб чиқариш жараёнининг узлуксизлигини таъминлайди. Бу ўринда тақсимлаш функциясининг таъсир объекти уй хўжалигига тегишли бўлган (уй хўжалиги эгаллик қилаётган) даромад ҳисобланади. Тақсимлаш жараёнининг субъектлари сифатида эса уй хўжалиklarининг барча иштирокчилари майдонга чиқади.

Уй хўжалиklари молиясининг тақсимлаш функцияси турли шаклларда, жумладан, инвестицион-тақсимлаш функцияси сифатида амалга оширилиши мумкин. Унинг бу (инвестицион-тақсимлаш) шакли шу билан характерланадики, уй хўжалиklари иқтисодиёт учун молиявий ресурслари асосий етказиб берувчилардан бири ҳисобланади. Уй хўжалиklари даромадларининг ўсиши бу функция бажарилишининг моддий асосини ташкил этади. Кўпчилик ҳолларда уй

хўжаликларининг инвестицион функцияси фақат капиталлаштириладиган даромадларнинг салмоғи, яъни даромаднинг жамғарма сифатида фойдаланиладигани (маблағларни турли молиявий институтларга ва ҳақиқий ишлаб чиқаришга жойлаштириш) билан боғланади. Бироқ бундай ёндошув бир томонламалик характериға эға. Ҳақиқатда эса, ўз навбатида, истеъмол салмоғининг ошиши ҳам иқтисодиётға инвестицияларнинг ўсишиға таъсир кўрсатадиган омил ҳисобланади.

Бирвақтнинг ўзида, юқоридағи асосларда такрор ишлаб чиқариш жараёни ишчи кучи ва шунингдек, уй хўжаликларининг пул маблағлари билан таъминланади. Бу ерда уй хўжаликлари молиясининг такрор ишлаб чиқариш функцияси алоҳида рол ўйнайди. Уй хўжаликлари даромадлари, харажатлари ва жамғармаларининг ўсиши жамиятдағи такрор ишлаб чиқариш жараёни учун моддий асос бўлиб хизмат қилади.

Бозор иқтисодиёти шароитида уй хўжаликлари мустақил хўжалик юритувчи субъект ҳисобланади, яъни уй хўжаликлари аъзоларининг турмуш даражаси унинг ҳиссасиға тўғри келаётган даромаднинг ўлчамиға тўлиқ боғлиқдир. Турли омиллар таъсири натижасида бу ўлчам ортиши ёки қисқариши ҳам мумкин. Шунинг учун ҳам истеъмолнинг одатдағи даражасини сақлаб туришни олинган даромадларнинг турли фондларға тақсимланиши ва уларнинг мақсадли фойдаланиши устидан назоратсиз тасаввур этиб бўлмайди. Шунингдек, уй хўжаликларининг фаровонлигини қўллаб-қувватлаш ва уларни тараққий эттириш (ривожлантириш) учун улар бюджетларининг ҳолатлари, уларға тегишли бўлган даромадларнинг тақсимланиши, даромад манбаларининг динамикаси устидан назорат қилиб туриш ҳам объектив равишда зарурдир. Ана шуларда уй хўжаликлари молиясининг назорат функцияси ўзини намоён этади.

Уй хўжаликлари молияси тартибға солиш (тартиблаш) функциясининг намоён бўлишини куйидағи икки нуқтаи-назардан қараш мақсадға мувофиқ: макроиқтисодиёт ва микроиқтисодиёт.

Макроиқтисодий ёндошув нуқтаи-назаридан уй хўжаликлари молияси, бир вақтнинг ўзида, давлат томонидан иқтисодиётни тартибға солишнинг (тартибланишнинг) объекти ва инструменти ҳисобланади. Уй хўжаликлари молиясини тартибға солавериш (тартиблаш), давлат, энг аввало: бозор муносабатлариға хос бўлган даромадларни дифференциация қилиш (табақалаштириш) муаммосининг ўткирлигини камайтиради; аҳоли даромадлари манбаининг таркибий тузилиши ва динамикасидағи (ўзгаришидағи) тенденцияларни шакллантиради; истеъмолнинг минимал (энг кам) даражасини тартибға солади (тартиблайди); уй хўжаликларининг инвестицион потенциалиға (салоҳиятиға) таъсир кўрсатади.

Микроиқтисодий ёндошув нуқтаи-назаридан эса уй хўжаликларининг иқтисодиёти унинг турли иштирокчилари ўртасидағи етарли даражада мураккаб бўлган муносабатлар комплексиға асосланади. Бу муносабатлар ёш борасидағи фарқлар, характернинг белгилари, одамларнинг қилиқлари, улар даромадлари ва эҳтиёжларининг хилма-хил даражаси билан белгиланади. Шу билан биргаликда, фақат унинг иштирокчилари иқтисодий (молиявий) қарорлар қабул қилишда ўзаро

тушунишга эга (якдил) бўлсаларгина, уй хўжалиklarининг соғлом (нормал) ривожланиши содир бўлиши мумкин. Аъзо навбатида, уй хўжалиklarининг турли иштирокчилари иқтисодий манфаатларини мувофиқлаштириш уларни тартибга солиш орқали амалга оширилади. Бу ерда «уларни тартибга солиш» дейилганда, уй хўжалигининг бир аъзосига тўғри келадиган даромад бир қисмининг ўзгартирилиши назарда тутилаяпти. Демак, бундан уй хўжалиklари молиясининг яна бир функцияни-иқтисодий бирлик сифатида уй хўжалигининг баланслаштирилган (мувозанатли) тарзда ривожланишини кўллаб-қувватловчи тартибга солиш функциясини-бажариши яққол кўриниб турибди.

Уй хўжалигини аъзолари яшашлари учун улар йил давомида даромад оладилар ҳамда харажатлар қиладилар.

1. Уй хўжалигини даромадлари: иш ҳақи кўринишида, булар иш ҳақидан бошқа корхона ва ташкилотлардан олинadиган бошқа даромадлар, дивидентлар, кишлок хўжалиги маҳсулотларини сотишдан олинadиган даромадлар, пенсия ва бошқа даромадлар.

2. Харажатлари ва жамғармалари. Буларга, товарларни сотиб олиш ва хизматларни тўлаш, мажбурий тўловлар ва бадаллар, солиқлар ва йиғимлар, суғурта бўйича тўловлар, товарлар кредити бўйича фоизлар, омонатлар ва қимматли қоғозлардаги жамғармаларнинг ўсиши, яшаш учун уй-биноларини сотиб олиш ва бошқа харажатлар.

Шундай қилиб, бизнинг фикримизга кўра уй хўжалиги жамғармалари механизмини такомиллаштириш кўйидаги бир неча йўналишлар бўйича амалга ошириш керак: аҳоли реал даромадлари ва сотиб олиш қобилятининг ўсишини таъминлаш. Бу нарса уй хўжалиklари жамғармаларига нисбатан мойиллигининг ўсишига ўз таъсирини кўрсатди; маблағларни инвестицион жараёнларга жалб этиш учун валюталарни сотиб олишга харажат қилинадиган жамғармаларнинг боғланган (ташкил қилинадиган) шакллари родини кўтариш ва молиявий оборотга(айланмага) аҳоли кўйидаги пулларни ўсиши моддаси бўйича маблағларни киритиш; яхлит олинган ҳолда инвестицион иқлим ва жамғармалар бозорини инвестицион муҳитини яхшилаш. Бу йўналиш бўйича инвестицион жараёнларни давлат томонидан тартибга солиш ва рағбатлантириш родини ривожлантириш лозим.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ваҳобов А.В., Маликов Т.С. Молия. Дарслик, Тошкент, - 2012, 712 б.
2. Романовский М.В. и др. Финанси, денежное обращение и кредит. - М.: Юрайт. 2018, 523 с.
3. Юлдашев А., Сирожиддинов И. Хусаинов М. Молиявий менежмент. Тошкент, Ворис-Нашриёти, -2016. 311 б.
4. Жўраев, Э. (2002). КИЧИК БИЗНЕС ВА ХУСУСИЙ ТАДБИРКОРЛИКНИ РИВОЖЛАНТИРИШДАГИ МУАММОЛАР. ИЛМИЙ-ТЕХНИКА ЖУРНАЛИ.

5. Юлдашев, А. Я., & Жураев, Э. С. (2022). НАЛОГОВАЯ ПОЛИТИКА И СПОСОБЫ ЕЕ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ. Экономика и социум, 1084.
6. Жураев, Э. С. (2022). ТЕОРЕТИЧЕСКАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ВИДОВ, СТРУКТУРЫ, ЭФФЕКТИВНОСТИ И УПРАВЛЕНИЯ РЕАЛЬНЫМИ ИНВЕСТИЦИЯМИ. Экономика и социум, (5-2 (92)), 434-439.
7. Ильина, Л. В., Ризаев, Б. Ш., & Жураев, Э. С. (2018). Современные тенденции развития и анализ эффективности использования легких бетонов. Труды Новосибирского государственного архитектурно-строительного университета (Сибстрин), 21(4), 29-36.
8. Yakubovich, Y. A., & Sobirjon o'g'li, J. E. (2021, December). TAX POLICY AND WAYS TO IMPROVE IT. In Conference Zone (pp. 167-170).
9. Yuldashev, A. A., & Jurayev, E. S. (2018). DIRECTION OF DEVELOPMENT LOCAL TAX-BUDGET POTENTIAL IN THE REGIONS. Теория и практика современной науки, (3), 111-115.
10. Zayliyev, A. A., Jurayev, E. S., & Muxammadjonov, B. B. (2018). TARGETING OF PROJECT FINANCING AND MONITORING IN CREDIT TERRITORIES. Теория и практика современной науки, (3), 116-120.
11. Zayliyev, A. A., Jurayev, E. S., & Muxammadjonov, B. B. (2018). DISCLOSURE LINES OF CREATIVE FINANCIAL REPORTING OF TRADE BANKS. Теория и практика современной науки, (3), 120-122.
12. Juraev, E., & Juraeva, M. (2021). CURRENT ISSUES OF HIGHER EDUCATION SYSTEM DEVELOPMENT. Интернаука, (21-4), 62-63.
13. Раззаков, С. Ж., Жураев, Б. Г., & Жураев, Э. С. У. (2018). Устойчивость стен индивидуальных жилых домов с деревянным каркасом. Строительная механика инженерных конструкций и сооружений, 14(5), 427-435.
14. Razzakov, S. J., Juraev, B. G., & Juraev, E. S. (2018). Sustainability of walls of individual residential houses with a wooden frame. Structural Mechanics of Engineering Constructions and Buildings, 14(5), 427-435.
15. Juraev, E. S. (2018). Foreign experience in conducting financial policies for the development of small business. Russia, Экономика и социум.
16. Razzakov, S. J., Xolboev, Z. X., & Juraev, E. S. (2020). Investigation of the Stress-Strain State of Single-Story Residential Buildings and an Experimental Theoretical Approach to Determining the Physicomechanical Characteristics of Wall Materials. Solid State Technology, 63(4), 523-540.
17. Juraev, E. S. (2017). World experience in small business lending. Высшая школа, 11.
18. Juraev, E. S. (2017). World experience in lending to small businesses. High School.
19. Juraev, E. S. (2018). Foreign experience in conducting financial policies for small business development. Economy and Society.
20. Жураев, Э. С. (2017). Мировой опыт по кредитованию малого бизнеса. Высшая школа, 11, 14.

21. Juraev, E. S., & G'Ofurjon, K. (2020). INFLATION RISK. *Мировая наука*, (1 (34)), 29-33.
22. Жураев, Э. С. (2018). ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ ПО ВЕДЕНИЮ ФИНАНСОВОЙ ПОЛИТИКИ ДЛЯ РАЗВИТИЯ МАЛОГО БИЗНЕСА. *Экономика и социум*, (11 (54)), 357-362.
23. Ботирова, Р. А., Сирожиддинов, И. К., & Жураев, Э. С. (2020). Поддержка и стимулирование инвестиционных процессов в экономике в условиях коронавирусной пандемии. *Экономика и социум*, (5-1 (72)), 416-421.
24. Yakubovich, Y. A. Sobirjon o'g'li, JE (2021, December). TAX POLICY AND WAYS TO IMPROVE IT. In Conference Zone (pp. 167-170).
25. Ogli, I. S. H., & Oglu, O. I. A. Peculiarities of the Development of Industrial Production in Namangan Region. Volume, 9, 544-547.
26. Ibrogimov, S. (2021). DIGITAL ECONOMY AND FACTORS OF ITS DEVELOPMENT IN THE CONDITIONS OF PANDEMIC IN THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN. *INTERNATIONAL ENGINEERING JOURNAL FOR RESEARCH & DEVELOPMENT*.
27. Иброгимов, Ш. (2022). ПРОМЫШЛЕННОЕ ПРОИЗВОДСТВО НАМАНГАНСКОЙ ОБЛАСТИ ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ. *Экономика и социум*, (2-2 (93)), 634-640.
28. Иброгимов, Ш. Х., & Жалолхонов, З. Ж. (2022). ОСОБЕННОСТИ РАСЧЕТА ИЗДЕЖЕК ПРОИЗВОДСТВА В ХОЗЯЙСТВЕННЫХ ФЕРМАХ. *Экономика и социум*, (5-2 (92)), 466-472.
29. O'G'LI, I. S. X. (2022). TENDENCIES OF INDUSTRIAL DEVELOPMENT IN NAMANGAN REGION. *INTERNATIONAL JOURNAL OF RESEARCH IN COMMERCE, IT, ENGINEERING AND SOCIAL SCIENCES*.
30. IBROGIMOV, S. (2022). NAMANGAN VILOYATIDA SANOAT TARMOG'INI RIVOJLANTIRISH TENDENSIYALARI. ХОРАЗМ МАЪМУН АКАДЕМИЯСИ АХБОРОТНОМАСИ.
31. MB Jurayeva. MAIN FEATURES OF CORPUS LINGUISTICS. *Экономика и социум*, 119-123.
32. MB Jurayeva. WORK WITH ENGLISH CORPUS AND ANALYSIS OF THE INFORMATION PROVIDED BY THEM. *Экономика и социум*, 124-129.